

Партрэт випускніка на фоне «адлігі»

*Шчасце — нязменны стан, не створаны
для чалавека ў гэтым свеце. Таму ўсе нашы
думкі аб ім у жыцці аказваюца хімерамі.*

Жан-Жак Русо. Споведзь

*

Чалавек паволі крохыў праз гарадскі сквер. Высокага росту, з сівізной на скронях, гожым адкрытым тварам, толькі вочы былі схаваныя за сонца-ахоўнымі акулярамі. Апрануты ён быў, як цяпер кажуць, дэмакратычна — джынсы і лёгкая куртка-вятроўка. Мужчына ішоў па алейцы, паглыбляючыся ў заценъ. Травенскаяе сонца перайшло ўжо зеніт. Было даволі цёпла, а на адкрытых месцах, дзе не раслі дрэвы, нават спякотна. Мужчына знайшоў сабе лаўку, ля якой было адносна менш выкарыстанных шпрыцоў, і прысев адпачыць. Ён расслабіўся і ледзь не задрамаў, але яго схованку абудзілі рэзкія маладыя галасы і воклічы. Гэта былі, як вызначыў мужчына, выпускнікі, бо на некаторых з іх ён заўважыў чырвоныя стужкі цераз плячо з адпаведным надпісам. Яны хутка запоўнілі невялічкую палянку-пляцоўку непадалёку. Юнакі адразу паздыналі кашулі, а дзяўчата пачалі сцягваць калготкі, дэманс-труочы стройныя, яшчэ не загарэлыя ногі. З сумак імкліва павышаўся віно і гарэлку, а пластыкавыя шклянкі пачалі пераходзіць з рук у рукі.

Мужчына хацеў устаць і пайсці, але да яго ўжо набліжалася адна з дзяўчат. У яе былі валасы саламянага колеру і вяснушкі на твары і на аголенных плячах.

— Агенчыка не пазычыце?

Мужчына аддаў ёй запальнічку.

— Пакіньце сабе, — сказаў ён. — Я амаль не куру.

— Я тут ля вас падымлю, — дзяўчына прысела на лаўку. — Вы не супраць? Там, бачыце, занадта тэстастэрону, — яна кіўнула ў бок сваёй шумнай кампаніі.

— Прывыкайце, — мужчына зняў акуляры. — Сёння вы, так бы мовіць, выпадаецце з гнязда.

— Вылятаем ці выпадаем?

— Мяркую, выпадаецце. Вы мне напомнілі адну дзяўчыну. З маёй маладосці.

— А-а, як рамантычна. Вы б рассказалі.

— Успамінаць асабліва няма чаго, акрамя аднаго выпадку. Наўрад ці вас гэта зацікаўіць, дый часу бракуе, як і ў вас, дарэчы.

Мужчына падняўся з лаўкі.

— Як вас зваць? — раптам спытаў ён.

— Вераніка.

— Прыгожае імя. Вы таксама прыгожая.

— Дзякую за камплімент. А вас?

— Ігнат. Ігнат Васільевіч. Ну, удачы ў жыцці.

Мужчына пайшоў далей скроль весялосць і малады імпэт і падумаў пра тое, што вось быццам наступіў для іх першы дзень свабоды і самастойнасці і ўвесь Сусвет, як ім здаецца, толькі для іх — са сваімі вартасцямі, адкрыццямі, радасцямі. Сусвет, які мы дагэтуль не можам зразумець і наўрад ці калі зразумеем, хіба акрамя той простай рэчы, што ён пашираецца адпаведна Хаблу. Але і гэта можа быць няпраўдай. І прафанічная навука, якую вывучалі гэтыя дзецы, таксама — мана. Магчыма, усё ў гэтым свеце — мана. А яны — усяго толькі слепакі, на якіх ужо рыхтуюць напад сілы жыцця. Так, слепакі.

Мужчына раптам успомніў, што птушкі іншым разам выводзяць птушанят у плафонах ліхтароў і ў дзень вылету тыя гінуць, бо іх вочы не бачаць, хаця ў здаровых птушак зрок у восем разоў пераўзыходзіць чалавечы.

Школа як пачатак нашага шляху. Якая яна павінна быць, да чаго рыхтаваць? Можа, толькі даваць веды? Але дасведчаныя людзі кажуць: той, хто ведае і бачыць занадта многа — як і той, хто бачыць і ведае занадта мала, — можа збіцца са шляху і загінуць.

1

Сыход са школы адзначалі за яе будынкам, ля памыйкі. Потым яны і самі здзіўляліся: ну і месца выбралі. Скінулі ў «абшчак» якія мелі пры сабе грошы і прынеслі таннага віна — па бутэльцы кожнаму. На закуску грошай не хапіла.

Нельга сказаць, што менавіта чарговая школьяная рэформа прымусіла ўсіх чатырох, пасля таго як здалі экзамены за дзевяць класаў, забраць дакументы. Сутнасць яе, калі спрошчана, заключалася ў tym, што ранейшае дзесяцігадовае навучанне на базе сярэдняй школы прадаўжалася на год і мусіла спалучацца з вытворчым, якое праходзіла на бліжэйшых заводах і фабрыках. Яны ўжо хадзілі, дарэчы, на такое вытворчае навучанне: спрабавалі нешта выточваць на станках, падносілі балванкі. Пасля адзінаццацігодкі тых, хто не ўхітрыўся ці не паспеў паступіць у ВНУ, адразу забіралі ў войска. Тут усё было з вытанчаным разлікам. Скончыўшы ж звычайнную дзесяцігодку, паступаць у ВНУ можна было нават двойчы — форы ў два гады нагадвалася даволі адчувальная. Ні Міхасю Астапковічу, ні Яфіму Гурскому перспектыва прасядзець у школе лішні год, вядома, не ўсміхалася: іх больш-менш забяспечаныя бацькі ўжо пралічвалі далейшую вучобу для сваіх дзяцей. Вітас Варгуліс (яго бацька, літовец па нацыянальнасці, быў рэпрэсаваны) — старэйшы за ўсіх на год, бо аднойчы ён застаўся ў пятym класе на другі год, — проста хацеў быць вольным — пайсці, пакуль тое-сёе, куды-небудзь папрацаваць; тое ж ха-

цеў і Ігнат Канюкоў. Апошнія былі сынамі рэпрэсаваных, і ім нічога «не свяціла», хаця вучыліся ўсе роўна і дакументы атрымалі з неблагімі адзнакамі, нават Варгуліс.

Ля памыйкі было ціха, прыгравала сонца. Пілі з рыльца, пасеўшы на траву. Любімы напой пралетарыяў — віно пад назвой «Волжскага» — паступова стукаў у голаў, «прыход» быў адчувальны.

Закурылі.

— Кайф! — блажэнна выказаўся Міхась Астапковіч.

— Не баісь, хлопцы, усё мы правільна зрабілі, а то з...лі нас тут усялякай хернёй, — разглагольстваваў Вітас Варгуліс. — Ікс квадрат плюс ігрэк дамкрат раўняецца... гіпатэнузе акселерат, цьфуты... Хачу свабоды, надакучыла ўсё. Я гэтую школу перарос.

— Усё, на мой сціплы погляд, прафаніраванае выкладаюць. Мана, — падтрымаў яго Ігнат Канюкоў.

Яфім Гурскі на гэтыя пасажы тактоўна прамаўчай. Ён быў лепшым матэматыкам у класе.

— Яно так, але ўсё роўна без атэстата нам гамон, — ахалодзіў Варгуліса Астапковіч. — І на работе, куды мы, можа, і ўладкуемся, адразу прыграбуцца: давай адпаведную «ксіву». Хіба што плоскае цягаць, круглае качаць...

— Гэта я... Не, няхай дэбілы з імбэцыламі цягаюць. Я акцёрам буду, — адразу «саскочыў з воза» Варгуліс.

— Усё роўна табе давядзецца вучыцца, — выказаўся ўрэшце і Гурскі. — Ну, хоць якую тэатральну вучэльню скончыць. Сістэму Станіслаўскага засвоіць.

— Ну, можа, пасля.

Варгуліс падумаў, раптам выцягнуў з кішэні фінку, драпежна прыжмурыў вочы і заціснуў яе ў зубах.

— Каўказскі танец, называецца лезгінка, — аб'явіў ён, ускочыў і пачаў перабіраць нагамі, зноў вырачыўшы вочы і выкрыўкаваючы праз зубы: «ос-с-с-са!».

— Ну, як я ў грузіна пераўласобіўся? — урэшце спыніўся ён.

— О-о, клас, — вяла адбрылі ўсе.

— А закусіць не ўзялі, — адзначыў Міхась Астапковіч.

— Сала б, хлеба лустачку белага.

— Мо кілбасы кракаўскай?

— Лепшая закуска — цыгарэта.

І праўда, пра закуску яны, зусім недасведчаныя выпівохі, небяспечна не падумалі.

— Ну, а ты куды намыліўся? — спытаў Ігната Астапковіч, хаця яны з ім неяк і абмяркоўвалі гэтае пытанне раней.

— Ты ж ведаеш, пайду на завод, мне амаль сяманцаць. Але хаця з шаснаццаці не бяруць, паабяцалі ўзяць, праўда, на цяжкую работу.

— На якую такую «цяжкую?» — спытаў Яфім Гурскі. — Ты, гэта, далажы калектыву, не хавай.

Ігнат Канюкоў хацеў адказаць, але раптам адчуў, што язык яму не падуладны.

— Э-э, б-э, — ён нечакана зразумеў, што п’яны. Бутэлька была пустая.

— Ну, а я пасплю, — неспадзянава аб’явіў Астапковіч, выцягнуўся ў траве, сплюнуў і засоп.

— Мне, гэта, нешта не таго, я таксама адпачну, — Гурскі прылёг побач і заплюшчыў вочы. Твар яго стаў бледны.

Ігнат раптам адчуў, што адключаетца. Перад вачыма плыло, ногі не слухаліся. Ён паваліўся ў траву.

Праз якія паўгадзіны іх «застукала» прыбіральшчыца, якая выносіла на памыйку смецце. Яна адразу пабегла да дырэктара.

Далей падзеі разгорталіся імкліва. Дырэктар, па школьнай мянушцы Сырнік (паўнаваты, светлавалосы і ружовашчокі), неадкладна прыбег на месца здарэння. Ён спачатку перапалохаўся, але, убачыўши пустыя бутэлькі, адразу ўсё зразумеў і дзейнічаў аператыўна. «Хуткая дапамога», выкліканая ім на ўсялякі выпадак, неўзабаве прыбыла на па-

мыйку. Усіх чатырох збольшага прывялі ў прытомнасць, прычым Астапковіча званітавала, пагрузілі ў машыну і развезлі па дамах.

Назаўтра ўсе яны павінны былі забіраць даументы. Сырнік прыняў усіх чатырох у кабінече, але насуперак іх апасенням, паводзіў сябе прыстойна і па-мужчынску: надта не ўшчуваў і не пагражай ніякімі карамі.

— Галовы баляць? — тактоўна спытаў ён.
— Так, — згадзіліся яны.
— Спачуваю, але дапамагчы нічым не магу.
— Мы, гэта, вінаватыя, — пачалі яны прасіць пррабачэння.

— Там за акном, — дырэктар Сырнік загадкова паказаў пальцам, — шмат усялякай работы. Так што жадаю вам поспеху. І запомніце: каб піць — трэба ведаць сваю дозу і не забывацца на добрую закуску.

З даументамі ў руках яны выйшли на школъны двор, з палёгкай, але і з пачуццём незразумелай трывогі азірнуліся ў апошні раз на школу, дзе пра-вучыліся з першага па дзевяты клас, і — пайшлі на вуліцу, сышоўшыся ў словах і думках, што дырэктар Сырнік увогуле неблагі мужык.

Больш піць не рызыкавалі: дома кожнага ўжо чакалі бацькі.

Ігнат Канюкоў з Варгулісам жылі недалёка адзін ад аднаго і таму пайшлі дадому разам.

— Справа ў тым, — тлумачыў Ігнату па дарозе Варгуліс, — што ўладкаўца на работу куды-небудзь хаця і складана, але рэальна. А вось у вячэрнюю школу давядзеца ісці зноў у дзевяты клас. Там, як я даведаўся, у іх якраз накшталт нашых выпадкаў строга і ўсё агаворана, да таго ж іншая праграма. Так што ўсё роўна выпадае адзінаццаць гадоў сядзець за партай. Думаеш, мы адны такія хітрыя ды ўвішныя? У гэтай краіне ўсё на шкоду маладым.

— Даўк што рабіць? — вяла пацікавіўся Ігнат.

— А мы даведкі падробім.

— Як гэта?

— А вось пайшлі да мяне. Я ўжо ўсё прадумаў.

План Варгуліса сапраўды быў геніяльна прсты. Да восені ўладкавацца на работу, падрабіць у дакументах адзнакі і даты (усяго адну—дзве лічбы) і падаць тыя даведкі ў дзесяты, апошні, клас (у так званых СШРМ захоўвалася дзесяцігодка) і ў самую далёкую ад нашай вячэрнюю школу. Такую хутка знайшлі — гэта была дзесяцігодка для рабочых, брыгадзіраў, майстроў, у якіх не было сярэдняй адукацыі. Школа размяшчалася ў раёне вакзала на базе дзённай.

Абмеркаваўшы план у дэталях, Канюкоў з Варгулісам разам і паасобку пачалі шукаць работу. Але ўладкавацца на які-небудзь завод ці фабрыку аказалася не так проста ў сувязі з іх маладым узростам і тым, што яны не мелі ніякай прафесіі. Лета заканчвалася, і разам з наступленнем восені нарасцала іх няўпэўненасць у выбранным шляху.

Урэшце калі яны сустрэліся пасля чарговых беспаспяховых пошукаў, Варгуліс нечакана выбухнуў злосцю:

— Трэба, мяркую, уцякаць адсюль, рабіць ногі, як кажуць, бо тут пануюць хітрыя дурні і пакладанцы. Па радыё з-за «бугра» штодня балбочуць: «адліга, адліга», а што змянілася? З...ла мяне гэтая камунія. Толькі і чуеш: «умножим мы усилия в борьбе за изобилие...» А дзе яно — «изобилие»? Дый не ў ім адным справа. Мне душна тут, у гэтым гноеадстойніку.

Паколькі такая ж думка не аднойчы ўзнікала і ў Канюкова, ён золяй скепсісу, але з энтузіязмам падтрымаў сябра, хоць вымушаны быў яго крыху ахаладзіць.

— Куды іменна мы будзем уцякаць? — спытаў ён. — Толькі не па «изобилие», а па свабоду. Мне свабоды не хапае.

Варгуліс выцягнуў карту, пэўна, даўно падрыхтаваную, схіліўся над ёй і нейкі час старанна вывучаў.

— Бліжэй да ўсіх краін — Фінляндыя, — урэшце аб'явіў ён.

— Нават калі мы здолеем прасачыцца праз мяжу, фіны выдадуць нас Саўдэпіі. У іх узаемнае пагадненне. Я чую па радыё...

— Маеш рацыю. Тады трэба ўцякаць праз мора.

— На чым? На плыце з бярвенняў?

— Дык што нам тут — падыхаць?

Ігнат Канюкоў міжволі задумаўся. Сапраўды, перспектыва заставацца тут на ўсё жыццё ім, бязбацькавічам ды яшчэ дзецям рэпрэсаваных, нічога вартага не абяцала. Наперадзе былі непасільная праца, голад, холад, адзінота і марна страчаны час.

— Трэба чакаць, быць мудрымі, зарабіць грошай.

— Дзе зарабіць? Я, можа, і хачу, а не даюць магчымасці.

— Там, дзе пашанцуе.

Варгуліс нервова падхапіўся з крэсла. Новая ідэя раптоўна натхніла яго.

— Мы запамятаў, што каб выжыць, трэба скарыстаць і хітрасць. А што калі падаць заяўку на марш-кідок міру, ну, прыкладам, па Еўропе? На веласіпедах, з адпаведнымі лозунгамі: «Мир, труд, май»?.. Яны ж абажаюць гэтую херню...

У краіне сапраўды ў разгары была так званая хрушчоўская «адліга», пра якую яны, нягледзячы на глушылкі, слухалі па прымачах. Моднымі, адпаведна, сталі і ўсялякія «мірныя» рухі, дзеянні і ўчынкі самых розных энтузіястаў. Пра гэта казалі па тэлебачанні і ў кінахроніках, пісалі ў газетах.

— І што?

— Як толькі нас выпусцяць за мяжу, мы і ўцячом.

У гэтым наўным і дастаткова вар'яцкім плане Варгуліса была нейкая нязначная рацыя, і Ігнат сказаў, што абдумае ўсё дома, але на работу ўладкоўвацца прыйдзеца ўсё роўна — так да іх будзе менш падазронасці.

Ліст у Москву яны пасля ваганняў усё-такі адаслалі. Ігнат, які пісаў без памылак, сам склаў яго па-расейску.

2

Праз тыдзень Вітас Варгуліс уладкаўся падсобнікам на завод аўтаабсталявання і пачаў выконваць там самую чорную работу: абточваць загатоўкі, прыбіраць і цягаць да станочнікаў балванкі.

Ігната Канюкова па пратэкцыі ўладкавалі на фабрыку скалочваць скрыні, паабязцаўшы, што праз месяц-другі, напэўна, перавядуць вучнем у цэх. Ён трапіў у брыгаду некалькіх змрочных, раўнадушных да ўсяго, акрамя гарэлкі, дзядзькаў. Яны ўручылі Ігнату малаток, шынку і паказалі, дзе браць дошкі і цвікі.

Вячэрніх школ у горадзе было некалькі, і ён разам з Варгулісам пробна, больш дзеля разведкі, панеслі документы ў бліжэйшую. Але там іх згадзіліся прыняць не ў дзесяты, а зноў у дзесяты клас — пэўна, ужо дзейнічала адпаведная інструкцыя ў сістэме адукцыі. Заставалася адно — падрабіць даведкі, што яны і зрабілі на кватэры ў Варгуліса.

Паколькі ім выдалі і яшчэ адны даведкі — з месцаў работы, то абодвух адразу і залічылі ў дзесяты клас. Вячэрняя школа на базе дзённай была побач з вакзалам. На занятках Ігнат з Варгулісам па звычцы селі за апошнюю парту, з цікавасцю аглядаючы незнаёмае «дарослае» асяроддзе. Некаторыя вучні мелі ўжо лысіны, іншыя — сівізну, але былі і маладзейшыя на выгляд. На сяброў таксама зварнулі ўвагу, бо заняткі ішлі ўжо амаль тыдзень і яны аказаліся ў ролі навічкоў. Аднаго з вучняў іх дзесятага класа Ігнат з Вітасам адразу пазналі: гэта быў майстар з завода агрэгатаў, на якім яны, яшчэ ў дзённай школе, праходзілі абавязковую вытворчую практику. Майстар быў невялікага росту, у гадах, з

вострым тварыкам і ўхілістымі вочкамі, якія нейкі час здзіўлена і падазронава свідравалі хлопцаў.

— Як ты думаеш: пазнаў ён нас ці не? — змрочна спытаў Вітас у Ігната.

— А якая розніца?

— А такая, братка, што калі пазнаў, то нашы справы — гамон. Не падабаецца ён мне. І на заводзе ад яго на ваніты цягнула. Дастану, вылучэнец хрэнаў. Халоп. Як ты думаеш: «заложыць» ён нас ці не?

— А навошта гэта яму? Мужык жа, быццам. Якая яму карысць?

— Не, тут небяспека, — не згадзіўся Варгуліс. — Я нутром адчуваю гэтую гніду. Хоць бы далі які месяц—два павучыцца, а там мо ў іншую школу далей перавесціся можна было б, у завочную, напрыклад.

Прайшоў урок, другі, і хлопцы паспакайнелі. На перапынку нават збегалі ў вакзальны буфет за пончыкамі. Але ў пачатку чарговага ўрока ў клас зайшоў дырэктар школы — хваравітага выгляду мужчына гадоў пяцідзесяці.

— Канюкоў Ігнат, Варгуліс Вітас, устаньце! — загадаў ён.

Сябры падняліся з-за парты.

— За падман адміністрацыі і махлярства вы выключаецесь са школы. Забярыце вашу «ліпу», — дырэктар кінуў на стол іх паперы — і каб мы вас больш не бачылі. Тут вучацца сур'ёзныя людзі. Зараз жа пакіньце клас, а то я выклічу міліцыю.

Унурыйшыся, абодва забралі са стала даведкі і пайшлі да дзвярэй. Апошняе, што ўбачыў Ігнат, быў радасны тварык майстра з завода агрэгатаў. Вочки яго трывумфальна блішчэлі.

*

На фабрыцы Ігнат моцна стамляўся. У тарным цэху стаяў пастаянны грукат малаткоў і віск цыр-

кулярнай пілы. Ад скразнякоў часта прастуджваўся, але малады і моцны арганізм не даваў захварэць. Пра школу ён пакуль не думаў, а ў вольны час прыахвоціўся да кніжак, да якіх меў цягу з дзяцінства.

Недалёка ад дома, дзе ён жыў, яшчэ значна раней Ігнат заўважыў невялічкую бібліятэку з даволі прыстойным наборам кніг па замежнай, беларускай і рускай літаратуры. «Адліга», пра якую штодня ўспаміналі варожыя радыёстанцыі з Захаду, нечакана дазволіла шматлікім увішным літаратарам перакласці сур'ёзных заходніх пісьменнікаў, асобныя кніжкі якіх аселі на палічках гарадскіх бібліятэк. Вядома, яны былі не надта запатрабаваныя, але ацаніць для сябе сам гэты факт Ігнат здолеў толькі пазней, калі пачаў фарміравацца яго літаратурны густ. У бібліятэку прыходзілі літаратурныя часопісы, сярод якіх ён аддаваў перавагу «Інострannой литературе» і «Новому миру». Ігнат адкрыў для сябе Дастаеўскага, Чорнага, Гарэцкага, Фіцтджэральда, Фолкнера, Хемінгўя, Голсуорсі, братоў Манаў, Гамсұна і яшчэ мно-гіх якіх пісьменнікаў. Урэшце, гэта была не яго віна, што частку жыцця ён пазнаваў спачатку па кнігах: ва ўсякім разе яны хаця б выхавалі яго густ.

3

Варгуліс паведаміў Ігнату, што плануе занесці дакументы ў завочную школу, толькі не гарадскую, а раённую. Там таксама дзесяцігодка, бяруць усіх, і стукачоў там, напэўна, няма, ну, можа, менш, чым у гарадской. Толькі ездзіць далекавата.

— Пойдзем? — прapanаваў ён.

— Не пайду, — адказаў Ігнат. — Вельмі стамляюся на работе і далёка ездзіць не здолею. Ну, хіба пасля, калі мяне перавядуць у цэх.

У выхадны ён схадзіў да Гурскага. Той расказаў яму, што ўжо лічыцца нейкім лабарантам, а вучыц-

ца пайшоў у дваццаць шостую вячэрнюю школу адразу ў дзесяты клас. «Там мая старэйшая сястра матэматыку выкладае», — шматзначна дадаў ён.

Дваццаць шостая школа знаходзілася ў ваенным гарадку.

Маці Гурскага прынесла гарбаты, а потым у пакой зайшла і яго сястра-настаўніца, даволі прыгожая маладая жанчына.

— Чаму ж вы не вучыцесь? — пацікавілася яна ў госця.

Ігнат адказаў, што яшчэ паспее. А пакуль не выпадае, гэта значыць — не шанцуе.

— Але ж вы добра вучыліся ў дзённай школе, — заўважыла яна. — Фіма кажа, нават без троек.

— Я б здолеў лёгка дагнаць дзесяцікласнікаў па іх праграме і ў вячэрняй школе, але там мне не спадабалася.

— Дзе гэта — там? У якой менавіта?

— У гарадской вячэрняй рабочай моладзі, ля вакзала. Атмасфера не тая, асяроддзе, — Ігнат пераводзіў усё на жарт.

— А што кажуць дома? — спытала Яфімава сястра. — Вам жа трэба думаць пра інстытут.

— Бацькі ў мяне няма, а свае справы я вырашаю сам, — незалежна адказаў Ігнат.

Яфімава сястра скрушна пакруціла галавой і пакінула іх.

Яны згулялі з Гурскім партыю ў шахматы, і Ігнат пайшоў дадому. З раніцы назаўтра трэба было склочваць скрыні. Рукі ў яго былі ў сіняках і дробных гематомах: ружовых — свежых і чорных — старых.

А праз дзень, увечары, Гурскі сам прыйшоў дамоў да Канюкова. Шчокі яго ззялі румянцам, на вуснах блукала загадкавая ўсмешка.

— У школу яшчэ не ўладкаваўся? — спытаў ён Ігната.

— Не.

— Чаму так?

Той паціснуў плячыма.

— Дэпрэсія. Я, можа, і хачу вучыцца, а народ супраць.

— Не напускай туману. Ідзі да нас, у дваццаць шостую.

І тут Ігнат збольшага расказаў яму пра тое, як яны з Варгулісам былі выкрытыя, і пра падробленыя даведкі.

— Разгаданыя і адрынутыя — гэта пра нас, — падвынікаваў Ігнат свой аповед. — Чаму ў той дваццаць шостай мне пашанцуе? Даведкі назад не адновіш — там усё пашкрабана. Убачаць. І ў мяне няма там сястры-настаўніцы.

— Затое ёсьць у мяне, — усміхнуўся Яфім. — Каравацей, прынось дакументы. Да-моў-ле-на... Цябе аформяць, толькі... нікому, зразумеў? Будзем, спадзяюся, вучыцца разам.

На другі дзень Ігнат павёз дакументы ў ваенны гарадок. Дырэктарка дваццаць шостай вячэрняй школы — сярэдніх гадоў жанчына з простым тварам і гладка забранымі ў вузел на патыліцы валасамі — уважліва агледзела просьбіта і спытала:

— Дзе працуеце?

Ён адказаў.

— Давайце дакументы.

Яна нейкі час вывучала падробленыя даведкі.

— І вы спадзяваліся, што гэта не заўважаць? — яна памахала паперкай у паветры. — У вас ёсьць бацькі?

Ігнат рагтам сказаў праўду, што бацька прapaў у лагерах, а ёсьць толькі маці.

Дырэктарка падумала і вырашыла:

— Добра. Бяром вас у дзесяты, выпускны, клас, але з дзвюма ўмовамі.

— Гэта якімі? — пацікаўціўся ён.

— Першая: я вашым даведкам... паверыла. Розумееце? І другая: будзеце вучыцца нармальна і заняткі не прапускаць. Дарэчы, я б вас не прыняла, калі б вы былі адстаючымі ці двоечнікамі. А вы ж у сілах падцягнуцца па праграме. Да таго ж, я саванілася з вашым быльм школьным дырэкторам,

ён станоўча ахарактарызываў вас. Вам падыходзіць тое, што я прапаную?

— Так, так. Дзякую Вам!

— І яшчэ зазначу. Ваш узрост, можа, самы цяжкі і небяспечны. Вытрымаеце, не пахіснесьце — значыць, адваюеце сабе месца ў жыцці.

4

Ішла ўжо восень. Ігната так і не перавялі ў цэх, і ён па-ранейшаму скалочваў скрыні. З першых невялікіх заробленых грошай набыў сабе світэр і нават, у растэрміноўку, прыстойны плашч. Світэр, даволі танны, але прыгожага колеру, прадала яму маці Яфіма — яна працавала загадчыцай секцыі ў прамтаварнай краме.

Пасля работы ён ехаў дадому, але доўга адпачываць не выпадала: трэба было збірацца ў школу. Першы вечар там, на новым месцы, занялі ў асноўным знаёмы. Будучыя выпускнікі дзесятага класа ўяўлялі сабой стракатую сумесь з вайскоўцаў і цывільных самага рознага ўзросту і полу: за партамі сядзелі пасівелыя маёры і радавыя, старшына і лейтэнант, жонкі афіцэраў і некалькі рабочых, дзяўчата і сацыяльна неакрэсленые асобы сталага і маладога ўзросту. Ва ўсіх іх, як урэшце і ў Ігната з Гурскім, была адна мэта: атрымаць атэстат аб сярэдняй адукацыі.

На першую вызначальную сходку іх выпускнога 10 «А» Ігнат Канюкоў прыехаў разам з Гурскім. Той курыў зрэдку і таму адразу пайшоў у клас, а Ігнат апынуўся ў курыльні — пакойчыку з адчыненай форткай, адны з дзвярэй якога вялі ў прыбіральню. Перад ім адзінока дакурваў папяросу сярэдняга росту, цёмны з твару, вусаты жаўнер, паходжаннем яўна з Каўказа. Урэшце так і аказалася.

— Веліеў, — прадставіўся той і спытаў: — Так-сама давучвацца? Не служыў яшчэ?

Ігнат кіўнуў.

— Не. Не служыў.

— А я вось загрымеў, ды не са сваім годам. Мне ўжо дваццаць пяць. Гэ-х-х, як мне дрэнна!

Званок перапыніў іх размову.

Калі зайшлі ў клас, Ігнат пашкадаваў, што адразу не заняў зручнага месца ля акна. Там ужо сядзелі некалькі жанчын, але па дзве. Веліеў сеў ля ўвахода з краю.

Ігнат пашукаў вачыма Яфіма Гурскага, але і побач з ім вольнага месца не было. Давялося ісці далей, дзе адзінока сядзеў лысы капітан у летняй вайсковай форме. На выгляд яму было далёка за сорак. Урэшце, ён быццам абрадаваўся Ігнату і, схіліўшыся да таго, працягнуў руку і прашаптаў:

— Маё прозвішча Дзівіцкі.

— Канюкоў.

У клас тым часам зайшла дырэктарка, а за ёй светлавалосая, худзенькая, коратка стрыжаная маладая настаўніца ў даўгой, ніжэй каленяў, сукенцы, якая аблягала вузкія, хлапчуковыя клубы.

— А гэта ваш класны кіраунік, — прадставіла яе дырэктарка. — Яна, дарэчы, будзе выкладаць вам рускую мову і літаратуру, а завуць яе... урэшце, хай скажа сама.

— Паліна Мікалаеўна.

Голос у класнай настаўніцы быў ніzkага тэмбру, тым не менш зусім дзяячы, з нязвыклым для Ігната чыста рускім вымаўленнем. Кагосьці яна яму нагадала, падумаў ён. Каго?

Дырэктарка пайшла, а класная пачала выклікаць кожнага па прозвішчы, звяраючыся з журналам.

— Конюхаў Ігнат, — урэшце назвала яна.

Ігнат падняўся з-за парты.

— Я не конюх, — сказаў ён мякка, але рапушча.

— А як правільна? І я ж не сказала: конюх.

— Канюкоў. Націск на о. Вялікая розніца.

Класная нечакана пачырвянала.

— А ў чым розніца? Патлумачце.

— Прозвішча Конюхаў мае ў сваёй аснове слова «коњ», ну і адпаведную сацыяльную скіраванасць. А прозвішча Канюкоў ад слова «канюк» — гэта птушка з сям'і сакаліных, па латыні: *archibuteo lagopus*. Верагодна, спачатку прозвішча было прасцейшым і карацейшым: Канюк, але расейцы ўсім часта дадавалі свае канчаткі. У ходзе русіфікацыі.

— Як вы ўсё талкова растлумачылі. Асабліва пра расіян. Выбачайце.

— Ды нічога, — Ігнат раптам і сам засаромеўся.

5

На ўроках было сумнавата. Ігнат не любіў матэматыку, хімію, раўнадушна ставіўся да фізікі, але астрономія захапляўся. А больш за ўсё паважаў літаратуру. Праўда, беларускай мовы і літаратуры ў праграме не было ў сувязі з tym, што большасць вучняў былі ці дзеці вайскоўцаў, ці самі вайскоўцы, і ў іх вячэрняй школе пра беларускую мову і не нагадвалі.

Нягледзячы на тое, што адставанне па праграме было даволі значнае, вучоба давалася яму, як і Яфіму Гурскаму, з лёгкасцю. Побач з імі сядзелі за партамі самыя розныя людзі, але большасць з іх з вялікай цяжкасцю засвойвала праграму.

Капітан Дзівіцкі, саромеючыся, спісваў у Ігната заданні. Ігнат яго разумеў: Дзівіцкаму, каб атрымаць чарговае званне, трэба было прадставіць па месцы службы атэстат аб сярэдняй адукацыі. «А потым, — казаў капітан, — выйду на пенсію і займуся рыбалкай. Усё, братка, надакучыла».

На першай парце праста перад настаўніцкім столом сядзеў старшына Траўкін — невысокі, з дробным зморшчаным тварам чалавек аднекуль з Расеі, мэтай жыцця якога ў апошні час было стаць лейтэнантам і атрымаць афіцэрскія пагоны. Маладыя жонкі афіцэраў, а іх у класе было троє, якія

не паспелі калісъці скончыць школу, бо рана павыходзілі замуж, пасмейваліся з яго і рассказалі розныя непрывабныя гісторыі. Казалі, што Траўкін неверагодна скупы і трymae сям'ю ледзь не ў голадзе, што салдаты прыляпілі яму мяняшку «мачалка», бо ён не дае ім спакою ні днём, ні ноччу, і што Траўкін, каб дасягнуць сваёй мары, готовы на любыя прыніжэнні. І сапраўды, Траўкін паводзіў сябе як халоп: кідаўся выціраць дошку, абмахваў перад настаўнікамі крэсла, з усімі імі адразу згаджаўся. Ён быў да таго ж неверагодна тупы. Самыя простыя заданні па школьнай праграме даваліся яму з вялікай цяжкасцю, але ні ў адной настаўніцы не падымалася рука паставіць яму «нездавальняюча»: яго шкадавалі, нібы ўбогага.

Веліеў моўчкі праседжваў урокі, а ў перапынках ішоў курыць. У курыльні ён таксама змрочна маўчаў і перакідваўся толькі двума-трыва слова-мі з Ігнатам, які неяк пачаставаў таго віном. Віно Ігнат калі-нікалі прыносіў у біклазе, якую трymаў у кішэні курткі, на перапынках раз-пораз робячы глыток пад цыгарэту: так рабілі героі з прачыта-ных ім кніг Хэмінгуэя. Веліеў у адказ частаваў яго «траўкай», якую, з яго слоў, яму прысыпалі з ра-дзімы не толькі ў пасылках, а нават і ў канвертах. Ён выцірашваў тытунь з папяросы і спрытна набіваў яе «траўкай», потым прыпальваў, зацягваўся і паважліва казаў заўсёды адно і тое ж:

— О-о, кайф!

Маладыя афіцэрскія жонкі сядзелі за адной партай, часта цягнулі ўгору рукі і адказвалі, карыста-ючыся канспектамі. Гаварылі пра «злавесны імпе-рыялістычны альянс», «прагрэсіўных лейбарыстаў», «сяброў-камуністаў з Афрыкі» і г.д. Усе, у тым ліку і настаўнікі, ведалі, што яны карыстаюцца канспектамі сваіх мужоў, але рабілі выгляд, быццам нічо-га не заўважаюць.

Адна з іх — Аксана — была даволі сексапіль-най: смуглальная, з акуратнай щёмнавалосай галоў-

кай, развітай і зграбнай постацю каханкі. Яна сядзела крыху наперадзе, з kraю і цераз праход. Часта не ведала элементарных рэчаў па праграме, не кажучы ўжо пра тое, што іншыя засвоілі яшчэ ў дзённай школе ці дома, мала чытала, але не саромелася гэтага, а белазуба ўсміхаючыся, тлумачыла ўсё занятасцю. Заставалася толькі здагадвацца, чым яна была занятая. Ігнату яна падабалася, і ўсё частей яго позірк спыняўся на ёй. Пэўна, Аксана адчувала гэта: жанчыны імгненна заўважаюць такія рэчы, бо калі-нікалі яна азіралася і ўсміхалася яму, а то яшчэ мела звычку іншы раз, пэўна, наўмысна, падцягваць панchoхі так, што агалляліся ногі вышэй каленяў, і глядзела пры гэтым у яго бок смеяла і па-змоўніцку.

Сум знікаў на ўроках літаратуры. Вучні іх выпускнога дзесятага класа мала чыталі і ўвогуле не ведалі, хто такія і што напісалі Сартр, Фолкнер, Фіцджэральд, Селін, Джойс, Голсуорсі, Камю і іншыя «вядомыя» пісьменнікі. Нават у іх маладой настаўніцы Паліны Мікалаеўны Ігнат, не жадаючы таго, выявіў прабелы. І яго адхіленні ад праграмы, вядома, не засталіся незаўважанымі на ўроках. «Ну, а што скажа на гэта Канюкоў?» — часта пыталася класная, і вяснушкі на яе твары амаль знікалі пад лёгкім румянцам. Кагосьці яна Ігнату ўвесь час нагадвала. Толькі каго?

На ўроках рускай мовы іншым разам пісалі дыктоўкі, каб пасля выявіць, разгледзець і прааналізаць памылкі, а на ўроках літаратуры даволі часта ўжывалася такая форма, як сачыненні: па тэме і на вольную.

Першая заданая праграмная тэма — па рамане Чарнышэўскага «Что делать?» — выклікала ў Ігната ўнутраны пратэст, які ён не крывячы душой і выказаў у кароткім тэксле за сорак пяць мінут школьнага ўрока.

«Клоповоняющий роман клоповоняющего молодого человека» — так назваў ён свой літпасаж. У ка-

раценькім уступе Ігнат паведамляў, што рызыкоўны тэрмін «клоповоняючый», вядома, належыць не яму асабіста, а пісьменніку Фёдару Дастаеўскаму, які назваў так свайго калегу па пяры. А тое, што назва і мянушка трапная, у яго, Канюкова, сумнення не выклікае. На некалькіх старонках у школьнім спытку Ігнат распавёў далей, чаму ён лічыць раман «смрадным явлением русской действительности». Аўтар рамана не толькі мазахіст, даводзіў Ігнат, а і зласлівы ненавіснік сваёй радзімы, рэнегат і графаман. Герой рамана — тупыя радыкалы і вычварэнцы, а герайня — Вера Паўлаўна — не што іншае, як замаскіраваная німфаманка і дурнаватая феміністка.

— Канюкоў! — мякка загадала яму праз дзень Паліна Мікалаеўна. — Застаньцесь, калі ласка, пасля ўрока на некалькі хвілін!

Класная была ў вязанай аранжавай кофце і зялёнай сукенцы, якая толькі падкрэслівала яе хлапчуковую постаць. На дзяўчынкам твары яе чыталася крыўда і, тым не менш, некаторая няўпэўненасць.

— Паслухайце, Ігнат, — пачала яна. — Чым вы растлумачыце гэты ваш опус? — Яна паклала на стол спытак. — Я маю на ўвазе ваша сачыненне.

— Я выказаў сваё меркаванне, — паціснуў плячыма Ігнат.

— Вы і ў дзённай школе выказваліся ў такой катэгарычнай форме? Але навошта? Мяркую, гэта вам пагражае толькі непрыемнасцямі.

Ігнату сапраўды стала няёмка.

— Выбачайце мне, — запознена засаромеўся раптам ён. — Я сапраўды вінаваты, бо згодны з тым, што не ўсё трэба гаварыць як ёсць, я разумею, да таго ж я і вас мог падставіць: раптам якая праверка.

— Не ў гэтым справа, Ігнат. Вы яшчэ вельмі малады і можаце пашкодзіць сабе. Вы, дарэчы, па гуманітарным профілі збіраецца паступаць?

— Бадай што так.

— Ну і калі вы на ўступным экзамене ў інстытут напішаце, што Вера Паўлаўна з рамана Чар-

нышэўскага скрытая распушніца, то што тады будзе? Вы разумееце?

— Трэба было выказацца інакш. Німфаманка, напрыклад.

— Дзе вы толькі нахапаліся ўсяго? І ўсё-ткі вы згодны, што так нельга?

— Так. Толькі згодны з вамі.

— Яшчэ горш тое, што вы ў сваім сачыненні сумніваецца ў рэвалюцыйнай справядлівасці, у камуністычнай ідэі...

— Я Салжаніцына днямі прачытаў. Яго аповесць у часопісе «Новый мир» надрукавалі. Называецца «Один день Ивана Денисовича». Дык у ёй ён увогуле ва ўсім сумніваецца. Пра гэтую аповесць шмат гавораць і самае рознае: і ў газетах, і па радыё, і па тэлебачанні. Вы хіба не чулі?

Класная раптам сумелася.

— Я... я яшчэ не чытала. Муж сказаў, што лухта.

— А муж у вас, прабачце, ён хто?

Паліна Мікалаеўна нечакана зачырванелася.

— Ну, ён служыць, калі вам, Ігнат, гэта цікава. Афіцэр. Вы ж таксама дзесьці працуеце? А кім?

— Наўрад ці вам гэта нешта праясніць, — сказаў Ігнат. — Я на фабрыцы рабочым працую. Пакуль, вядома. Як атэстат атрымаю, паспрабую паступіць у інстытут.

— Мне б хацелася, каб у вас, Ігнат, усё атрымалася. Вось забярыце, — яна вярнула яму сыштак.

На аўтобусным прыпынку Ігнат разгарнуў яго. У канцы пасля апошняга сказа ў яго амбіцыйным, як ён ужо і сам зразумеў, сачыненні чырвоным алоўкам была выведзена адзнака «5».

У другі раз даволі гарачая дыскусія адбылася на ўроку па тэме «Пушкін і дзекабрысты». Паліна Мікалаеўна пачала размову аб сувязі вялікага расейскага паэта са змоўшчыкамі, гаварыла пра тое, што дзекабрысты кінулі ў народ «іскру», працьтавала з гэтай нагоды і Правадыра, увогуле, усё сказанае ёй можна было прачытаць і ў падручніку. Успомні-

ла пра Гогаля, Лермантава, але раптам гутарка яе нібы спатыкнулася, бо настаўніца ўбачыла скептычную ўсмешку Ігната Канюкова, зачырванелася і пакрыўджана спытала:

— Чаму вы так весяліцесь, Канюкоў? У вас, пэўна, ёсць нейкая асабістая думка на гэта?

Ігнат падняўся з-за парты і патлумачыў, што сапраўды ў яго якраз такія думкі і ўзніклі. І пытанняў тут шмат. Чаго яны, дзекабрысты, насамрэч хацелі: шчасця народу? А можа, перадзелу ўлады? І пры чым тут Пушкін? Ну, ведаў некаторых, можа, і сябраваў з тым-сім. Быў і сам, як чалавек сенсітыўны і таленавіты, незадаволены сваім атачэннем, царскім дваром, які, дарэчы, аўстрыйская імператрыца назвала «зборышчам бабуінаў». Але пры чым тут шчасце народа, рэвалюцыя? Дзекабрысты былі ці проста змоўшчыкамі, што хутчэй за ўсё, ці, пра-бачце, дурнямі. І апошняе не выключана. Ва ўсякім разе тут трэба яшчэ грунтоўна разабрацца...

— А можа, тут проста вашы домыслы, так бы мовіць, мроі сваёй гадоўлі? — спытала класная мякка, але ўпэўнена.

— Зусім не, — адказаў Ігнат. — Вось, напрыклад, расейскі граф Растопчын, які на той час славіўся сваім розумам і дасціпнасцю, выказаўся так: «Я магу апраўдаць французскіх шаўцоў, краўцоў і карэтнікаў, якія зрабілі рэвалюцыю, каб стаць баронамі, віконтамі і графамі, але не магу зразумець, чаму раптам рускія дваране, спадчыннікі Рурыкавічаў, вырашылі стаць шаўцамі, краўцамі і карэтнікамі?»

У класе заўсміхаліся, прыщіхлі, чакалі, што скажа настаўніца.

— Але з вашага пасажу, Ігнат, якраз і вынікае, што мы гаворым пра дурняў? — спытала Паліна Мікалаеўна.

— Так, згодны з вамі. Дурняў якраз і бачна па іх справах. — Ігнат ужо гаварыў амаль са злосцю, яму чамусьці хацелася зачапіць класную за жывое.

— А Пушкін чым вам не дагадзіў? Хіба ён не хачеў дабра для свайго народа?

Але Ігната ўжо занесла.

— Рускі народ, — з'едліва заўважыў ён, — паняцце адноснае. Ён розны па крыві. І вялікую рускую літаратуру, а я згодны з тым, што ў дзеянияццам стагоддзі яна лепшая ў свеце, стварылі якраз і не зусім рускія. Дастваеўскі — наш, беларус. Гогаль, Чэхаў — украінцы, Пушкін, Лермантаў, Тургенеў — таксама не рускія ў поўным сэнсе гэтага слова.

— Ну, няхай, а Тургенеў чаму не рускі?

— А таму што слова «турген» па-татарску азначае «хуткі». Значыць, карані ў яго не славянскія.

— У тваіх словах нейкая непрыязнасць да рускіх, — пакрыгудзілася класная. — Я, між іншым, таксама руская.

Іх нерцовую размову перапыніў званок.

6

Замораныя на працы і вучобе, Ігнат Канюкоў з Варгулісам забыліся пра ліст да «т. Хрушчова». Нечакана іх пісьмова выклікалі ў гаркам камсамола. Вядома, іх наіўны вандроўна-псеўдапатрыятычны імпэт за апошні месяц значна сцмянеў: яны пасталелі і ўсё больш упэйніліся ў тым, што іх бок жыцця — у зацені і што іх акаляе і будзе спадарожніцаць ім толькі адна пастаянная паўсюдная варожасць.

Тым не менш яны былі крыху ўстрывожаны. Варгуліс, хоць і быў скептыкам, не пакідаў падстаў для надзеі: а раптам, меркаваў ён, у іх там нешта замкне і «міралюбівую» ідэю адобраць?

У кабінце першай камсамольскай сакратаркі сядзелі дзве жанчыны і мужчына. Сама сакратарка — Надзея Пацюк (яе прозвішча хлопцы прачыталі на шыльдачцы) — была кучараўская фарбаваная бландзін-

ка гадоў дваццаці пяці. Узбоч ад яе займала крэсла, як яна прадставілася, загадчыца аддзела прапаганды і агітацыі гаркама партыі — пыхлівая жанчына ва ўзросце, а ў кутку ўладкаваўся нехта лысаваты з нядобрым позіркам вадзяністых вачэй. Ён маўчаў, змрочна аглядаючы хлопцаў з ног да галавы.

Як толькі Ігнат убачыў камсамольскую сакратарку, то адразу яе ўспомніў. Справа адбывалася гады два назад на рацэ, каля маста; дзяўчына-сакратар з таго часу амаль не змянілася, але, пэўна, змяніўся ён, бо цяпер яна яго не пазнала.

Летам, два гады назад, Ігнат пайшоў на раку, каб крыху ахаладзіцца. За мастом быў вялікі вір і метры ў трох глыбіня — там купаліся тыя, хто не баяўся вады і ўпэўнена ныраў і плаваў. На віры ў гэты час амаль нікога не было, толькі далей на водмелі плёхалася малеча. Ён тады паплаваў, вылез на бераг і прылёг. Сонца пакрысе скочвалася за гарызонт, але было яшчэ даволі горача. Па шашы праз мост зредку праезджалі машыны. Гэта была шаша Масква — Мінск. Ігнат Канюкоў разгарнуў узятую з сабой кніжку і пачаў чытаць. На пятнаццатым годзе жыцця ён ужо ведаў шмат пісьменнікаў, асобных з іх вылучаў, а некаторымі захапляўся. Кнігі былі яго асноўным захапленнем. У рэчаіснасці яго вярнуў чыйсьці дотык.

— Уставай!

Ён узніяў галаву і ўбачыў маладую жанчыну — коратка стрыжаную бландзінку з завіўкай і чорнымі вачыма, позірк якіх быў, на яго думку, яўна вар'яцкі. На Ігнатаў погляд, дзяўчына ўвогуле была ў псіхапатычным стане, бо зноў піхнула яго ўбок і зайшлася робленым, істэрыйчным смехам.

— Ха-ха-хе-хе!

— У чым справа, мадам? — здзіўлена і незадаволена спытаў ён.

Рот дзяўчыны неяк ненатуральна скрывіўся, і яна прашыпела ў яго бок паміж новым прыступам смеху.

— Ш-ш-ш! Ты, эта, канечне, камсамолец? Унь зірні — двое: мужчына і жанчына, бачыш? — Хехе-хе! А машыну іх за мастом бачыш?

Метрах у дваццаці ад іх малады мужчына і дзяўчына, распрануўшыся, ледзь не галышом заходзілі ў ваду. На дзяўчыне не было станіка.

— Ну, дык што?

— А тое, што гэта — англічане. Едуць, сволачы, шпіёніць. Спыніліся тут спецыяльна, мост, пэўна, сфатаграфавалі. Ты бачыў?

— Не. А мост усяго два пралёты, навошта яго фатаграфаваць? Каму ён патрэбны?

— Ну, ты не задавай пытанняў. Яны, сволачы, можа, і прыехалі, каб усе масты сфатаграфаваць. Я за імі сачу, а наша машына ззаду спынілася, ты зразумеў? Зрабі такі выгляд, быццам ты мой брат ці як...

І яна зноў істэрычна зайшлася:

— Хе-хе-хі-хі-хі!

— Ды пайшла ты! — не стрываў Ігнат і ўскочыў на ногі. — Ты што, вар'ятка?

— Вось-вось, так, — прашыпела яна, — правільна, пакрычы на мяне, замахніся, ну? Няхай падумаюць, што мы сваякі!

Мужчына з дзяўчынай між tym акунуліся ў ваду і, пераплыўшы невялікую рэчку туды і назад, вылезлі з вады. Яны абцерліся ручніком і пераапрнуліся ў сухое: спачатку мужчына з большага засланіў дзяўчыну, а потым яна яго.

— У, сволачы, — сказала новаспеченая «сваячка». — Зараз пачнуць фатаграфаваць. Нельга гэтага дапусціць. Хоць бы цыцкі схавала, курва...

Але замест таго парачка скіравала ў іх бок. Яны падышлі ўсутьч і спыніліся. Ігнат упершыню ўбачыў так блізка англічан. Мужчына быў малады спартыўнага выгляду хударлявы шатэн з праборам на яйкападобнай галаве. Дзяўчына — стройная, рыжаватая. Мілавідны твар яе быў усыпаны вяснушкамі. Яна па-ранейшаму была без станіка.

— Здрастэ, — шчыра павіталася яна на ламанай рускай мове.

— Здрасьце, здрасьце! — сказала за Ігната і за сябе «сваячка» і зноў роблена захікалі. — Хе-хе-хе!

— Извинить, я плёхо говорить по-русски, а эта речка куда течь? — спытала англічанка і белазуба ўсміхнулася. На Ігнатаў погляд, яна была вельмі прывабнай. Плечы і невялікія грудзі яе былі таксама ў вяснушках.

— Гэта рэчка называецца Пліса і цячэ ў Бярэзіну, — патлумачыў ён, але «сваячка» піхнула яго ў бок локцем і прашыпела ў вуха:

— Ш-ш-ш, маўчы.

Уголас жа яна сказала, тыцнуўшы ў Ігната пальцам.

— Гэта мой брат. Ён — камсамолец! Зараз ён зробіць стойку на руках. — І загадала катэгарычна: — Ну, давай! Пакажы ім!

Хоць ён гэта і ўмеў, але не стаў бы рабіць.

— Не хачу! — адмовіўся ён.

Але ўвага маладой англічанкі раптам скіравалася на яго кнігу, якая ляжала на зямлі.

— Я філёлог, — сказала яна з моцным акцэнтам. — Я учить рускій язык, читати книги. Это что за книга?

— Гэта кніга называецца «Как закалялась сталь», — злосна адказала за Ігната лжэ-сястра. — Наша моладзь чытае толькі правільныя кнігі.

Англічанка зрабіла крок наперад і падняла з зямлі кніжку. Твар яе выказаў здзіўленне.

— A bout, features, you only see, that he reads Richard Oldington «Death of the hero»¹, — звярнулася яна па-англійску да свайго спадарожніка.

— Really? About it is interesting, — той здзіўіўся. — This guy should be photographed. Together with you².

¹ А, чорт! Ты толькі паглядзі, ён чытае «Смерть героя» Рычарда Олдзінгтана.

² Няўжо? Гэта цікава. Такога хлопца варта зняць. Разам з табой.

Мужчына пайшоў да сваёй вopраткі на беразе і вярнуўся з невялікім фотаапаратам. Ён нацэліў на Іgnата аб'ектыў, але лжэсястра замітусілася і, няшчыра ўсміхаючыся, ледзь не гвалтам адсунула хлопца ў іншы бок.

— Мост жа ззаду, — прашыпела яна яму ў вуха. — Ледзь не сфатаграфавалі. У, сцерва, хоць бы апранулася...

Мужчына сфатаграфаваў Іgnата аднаго і ў іншым ракурсе, а потым падышла англічанка і стала ўсутыч. Яна аказалася ніжэй за Іgnата на галаву. Раптам яна рашуча паклала яму руку на плячо і, прыхінуўшыся прахладным, гнуткім целам — ён нават адчуў дотык яе аголенай грудзі, — зрабіла свайму спадарожніку знак.

— Photograph, — сказала яна мужчыну. — Together with this boy who reads Oldington³.

Шчоўкнуў спускавы механізм.

— It is time to us!⁴ — сказаў мужчына, і яны, забраўшы вopратку, рушылі да сваёй машыны. Машына была адметная: маленькая, двухмесцавая, кроплепадобнай формы.

— Сволачы, шпіёны! — замітусілася «сваячка» і, нават не развітаўшыся з Іgnатам, пабегла да шашы. Як толькі англійская пара на сваёй малалітражцы кранулася і ад'ехала метраў на дзвесце, насупраць спыніўся «ўазік» і лжэсястра спрытна заскочыла ўнутр. «Уазік» ірвануўся следам за іншамаркай.

Усё гэта імкліва пранеслася цяпер у галаве Іgnата. Тая «сваячка», якая адсочвала англічан, і гэтая першая сакратарка гаркама камсамола — былі адной асобай.

...Іх з Варгулісам зноў пільна агледзелі, але сесці не запрасілі.

— Вы, пэўна, ведаецце, навошта мы вас выклікалі, — урэшце суха сказала загадчыца аддзела прапаганды. — Гэта вы напісалі ліст у Москву, у Крэмль?

³ Здымай! Разам з гэтым хлопчыкам, які чытае Олдынгтана.

⁴ Нам пары!

Яны кіўнулі.

— Так.

— Дык вось, — сказала загадчыца. — Ваша ініцыятыва дачасная. Маршаў міру дастаткова, і ў вашых, так бы мовіць, паслугах, мы не маем патрэбы.

— А калі трэба, то вас паклічуць, — дадала ёй ва ўнісон першая сакратарка камсамола Надзея Пацюк. — Але гэта калі трэба, а пакуль рабіце, што вам загадваюць. Вы дзе вучыщеся?

— Мы працуем, а вучымся ў вячэрняй школе.

— Вось і працуйце.

Лысаваты мужчына ў кутку раптам паварушыўся.

— А хто ў вас галоўны? — задаў ён нечаканае пытанне і звярнуўся ў бок Варгуліса: — Ты?

Варгуліс маўчаў. Канюкоў паціснуў плячыма.

— Мы хутка больш дакладна высветлім, хто вы, — працягваў лысаваты. — Чаму, дарэчы, вы пішаце такія лісты? Пра вашых бацькоў мы ўжо тое-сёе ведаем. Вы лічыце, што наўкол адны дурні? Нас усіх за іх трymаец?

— Незразумела, — сказаў Ігнат, — у чым мы вінаватыя і чаму лічым вас дурнямі.

— А чаму гэта вы не ў камсамоле, хоць па ўзросце падыходзіце? — раптам злосна спытала першая сакратарка Надзея Пацюк. — Як вы растлумачыце такі факт? У камсамол не ўступілі, а за мяжу вам карціць неадкладна?

Хлопцы маўчалі.

— Досыць, — прыціснула далонню нейкія паперы на стале загадчыца аддзела пропаганды. — Мы вас больш не затрымліваем. Ідзіце і працуйце. Вашы намеры... э-э, хаця і патрыятычныя, але здзяйсняць іх у вашым узросце і становішчы яшчэ рана.

Хлопцы выйшлі з будынка гарвыканкама. Варгуліс змрочна маўчаў, а калі параўняліся з харчовай крамай, прapanаваў:

— На «сухач» скінемся?

— Так. Можна і на партвейн.

У скверы на лаўцы яны распілі бутэльку віна.
Ігнат закурыў і расказаў сябру пра мост, шпіёнаў-
англічан і «свяячку» Надзю Пацюк.

Варгуліс выслушаў і з горыччу адзначыў:

— Здохнем мы тут, братка, сярод гэтых чырва-
напузых. Не бачыць нам ні волі, ні горада, ні сіл,
ні Анёла...

— Анёл пры чым?

— Прытча такая ёсць, — патлумачыў Варгуліс. —
Ходзіць конь вакол млынавага каменя і дзень, і ноч,
і месяц, і гады, урэшце слепне, але... аказваеца на
тым жа месцы, адкуль яго і вядуць на скуралупню.
Так і ўсе тут. Хіба мы — людзі?

І ён перацвеліў:

— Працуйце, працуйце...

— Я вось шмат думаў пра тое, чаму тут у нас не-
шта накшталт гноедстойніка, — сказаў Ігнат, —
і прыйшоў да высновы. Адзінай, на мой погляд,
правільнай.

— Ну, і якая тая выснова?

— Уся справа ў крыві. Я пра тое і ў вячэрняй шко-
ле нядаўна спрачаўся. На ўроку па літаратуре.

— У якой крыві? — праз паўзу спытаў Вітас.

— Ну, можа, у голасе крыві, калі больш дакладна.

Варгуліс зацікавіўся, але не падаў выгляду.

— Ты, гэта — растлумач.

— Тлумачу. У нас тут набрыдзі ўсякай панаехала,
асабліва цяпер, пасля вайны. Кроў ва ўсіх роз-
ная. А яшчэ горш тое, што едуць сюды не проста
прыхадні, а тыя, хто на сваёй радзіме не прыжы-
ся, злодзеі, прайдзісветы, люмпены адным словам.
Ім усё наша — чужое: мова, звычкі, паводзіны. Ад-
дзяліць бы нашу Беларусь ад гэтай набрыдзі. Ну,
вось той масцярок-стукачок, што нас залажыў: на-
воншта яму гэта было трэба?

— Так, — згадзіўся Вітас. — Пысу б яму начыс-
ціць. Трэба падумаць як.

* * *

У адзін з выходных Ігнат з Варгулісам зайшлі да Міхася Астапковіча. Той жыў у невялікім прыватным асабняку. У двары бегала спушчаная з ланцуга аўчарка.

Міхась Астапковіч быў дома. Ён начапіў сабаку на ланцуг, сябры зайшлі ў хату, знялі чаравікі, і гаспадар правёў іх у свой пакойчык. «Маці паехала на рынак, а бацька на нейкай нарадзе», — патлумачыў ён. Старэйшая сястра Міхася пайшла на гулянку да сяброўкі.

— Ну як ты? — спытаў Варгуліс. — Вучышся, працуеш? Расказвай!

— Усё пуцём, — адказаў гаспадар. — Я вучуся ў вячэрняй школе, толькі ў восьмай. Там дырэктар — бацькаў сябрук. І ў армію, можа, не загрымлю, у мяне плоскаступнёвасць быццам знайшлі.

— Ага. А... хітрасць у цябе не знайшлі?

— Ды где вам, хлопцы. Выпіць хочаце? У мяне ёсьць віно — свойскае. Бацьку цэлую бутлю прывезлі.

— Давай, — згадзіўся Варгуліс, — і закуску нясі.

Ігнат з вялай цікавасцю разглядаў жытло гаспадара. Ён быў у Астапковіча ўпершыню. На століку стаяў магнітафон, збоку на падстаўцы — прымач. Крэслы, канапа, палічки з кнігамі. Але нічога вартага сярод кніг Ігнат не выявіў: месціліся ў асноўным падручнікі і дэтэктывы.

Астапковіч прынёс віно ў літровым слоіку, шклянкі і кавалак каўбасы з салам.

— Шукай яшчэ і цыбуліну, — запатрабаваў Варгуліс. — І хлеба жытняга парэж.

Сябры выпілі па шклянцы. Віно было слабае (градусаў дзесяць—дванаццаць), але пілося прыемна. Прыняліся за каўбасу, сала.

— А дзе ты працуеш? — не адставаў ад гаспадара Ігнат. — Каб вучыцца ў вячэрняй школе, патрэбна даведка з месца працы.

— І не збіраюся. Я рыхтавацца буду. У інстытут. Тоє-сёе падвучу. Бацька сказаў: калі што трэба, то нойме рэпетытара.

Ігнат ведаў, што бацька Міхася Астапковіча — старшыня аднаго з прыгарадных калгасаў, былы партызан.

Ад школьніх спраў гутарка перакінулася на тое, што адбывалася ў горадзе. Астапковіч, у якога было многа вольнага часу і які чуў шмат чаго ад бацькоў, расказаў гасцям, што у выкрытага ў Маскве амерыканскага шпіёна Манькоўскага ёсць стрыечны брат, які носіць такое ж прозвішча і працуе ў іх горадзе дырэкторам прамтаварнай базы. Дык вось да яго наведаліся са сталіцы гэбісты-аператыўнікі і правялі вобыск. Ва ўсіх камсамольскіх організацыях, распавядаў далей Міхась Астапковіч, ідуць сходы, на якія вынесены два пытанні: першае — асуджэнне кнігі Аляксандра Салжаніцына, а другое — падрыхтоўка да хуткага юбілею, стагоддзя з дня нараджэння Правадыра, так што гэтую «адлігу» ў бліжэйшы час, паводле словаў бацькі, прыціснуць такія маразы, што ўсе толькі вішчэць будуць.

* * *

Зіма была зацяжная, з моцнымі маразамі. Праца ў тарным цэху вымотвала Ігната. Толькі на выхадны, у нядзелю, ён з асалодай адсыпаўся да абеду. Але ўжо назаўтра яшчэ ў ранішняй цемры па ўсім горадзе пачыналі раўці фабрычныя і завадскія гудкі — так склікалі на працу. У трухлявыя аўтобусы з незалатанымі дзіркамі на прыпынках ціснуліся і шчаміліся людзі, віселі на дзвярах і прыступках. Плацілі на фабрыцы мала, але шматлікія «аднаўсельцы», якія здолелі вырвацца з вёскі ў горад, і гэтamu былі рады. У крамах амаль нічога вартага не прадавалася: дэфіцитам было ўсё — ад чаравікаў да трусінай шапкі. На вуліцах віравалі блатныя ды прыблатнёныя.

А потым неяк раптам зіма скончылася. Надышоў Вялікдзень, стала ўпала, а зямля зазелянела неўміручымі дзьмухаўцамі.

У школе пачыналі пагаворваць пра тое, што набліжаюцца выпускныя экзамены. Бадай, менавіта ў сувязі з гэтай маючай адбыцца падзеяй актывізаваўся старшына Траўкін, які яшчэ больш лісліва запабягаў перад настаўнікамі. Капітан Дзівіцкі сарамліва прасіў у Ігната дазволу і акуратна спісваў сабе ў спытак рашэнні задач па матэматыцы, фізіцы і слова ў слова дыктоўкі па рускай мове.

Смуглівая Аксана загадкова маўчала, толькі іншым разам млява ўсміхалася Ігнату. Калі яе напарніцы не было за партай і месца пуставала, Ігнат падсаджваўся да яе. Аксана ўсміхалася яму роўным радком белых зубоў, вусны яе пажадлівага рота былі ярка нафарбаваныя, цёмныя. Часам вочы, якія нічога не выяўлялі, глядзелі на яго з патаемным разуменнем. Так, нібы казаў іх выраз, я табе падабаюся і ведаю гэта, як ведаю і тое, што ты пра гэта ведаеш. Блізкасць яе цела хвалівала яго. Часам іх руکі сутыкаліся, а то Аксана нібы незнарок дакраналася да яго нагі сваім гарачым бядром.

Яфім Гурскі, як заўсёды румяны і свежы на выгляд, у вольны час і нават на ўроках рашаў складаныя задачы па матэматыцы і фізіцы. «Да жыцця трэба падыходзіць стратэгічна, — неяк сказаў ён Ігнату. — Цяпер у мяне адна і асноўная мэта — паступіць у політэхнічны інстытут. І паступіць я павінен буду з першага разу, бо другога можа і не быць. Таму ніякіх да сябе патуранняў — потым буду расслабляцца».

Якраз у гэты час з іх вячэрняй школы і, як яны даведаліся, са сваёй ваеннай часці знік радавы Веліеў. Паколькі зброі ён з сабой не захапіў, то апаратыўных груп на яго пошуку не падымалі. Меркаванні былі самыя розныя. Веліева ў часці быццам не ўціскалі, дома, па чутках, таксама нічога кепскага не здарылася. «Шукаюць і будуць яшчэ нейкі

час шукаць, — сказаў Ігнату капітан Дзівіцкі. — Каўказцы паміж сабой варагуюць, так што яго малі і «замачыць», да таго ж яны ў адлучках нястрыманыя, і там ад іх заўсёды чакай толькі непрыемнасцей, а ўвогуле, у іх служыць у арміі — ледзь не ганебны занятак. Іх ваенкаматы толькі дурных і бедных і засілоўваюць».

Наступіла па-летняму спякотнае надвор’е. У школе абвясцілі расклад выпускных экзаменаў, раздалі спіс пытанняў. Здаваць трэба было іспыты па рускай мове і літаратуры, гісторыі СССР і ўсеагульнай гісторыі, Канстытуцыі СССР, фізіцы, хіміі, замежнай мове.

Варгуліс, з якім Ігнат перадусім пабачыўся, сказаў, што рыхтавацца да іспытаў ён увогуле не збираецца. «У нашай завочнай школе, — патлумачыў Вітас, — усё роўна паставяць кожнаму хоць які «трайяк». Не пакідаць жа нас на другі год — ха-ха. Так што вучыць нічога не буду. Зубрыць нейкую псеўдаканстытуцыю, якая ніколі не выконваецца? Іх... ю гісторыю? Там жа ўсё — мана...»

— Але ж мне трэба хоць якія прыстойныя адзнакі ў атэстаце, — заўважыў яму Ігнат. — Гэта ўлічваецца пры паступленні.

— Тады зубры.

Рыхтавацца да іспытаў і сапраўды было цяжка. Вымотвала праца, а ў рэдкі вольны час цягнула на раку, дзе ўжо ваўсю купаліся дзеці. Ігнат распранаўся і з асалодай плаваў, потым ляжаў на траве, вяла аддаючыся думкам.

За дзень да першага экзамену па гісторыі да яго прыйшоў Яфім Гурскі — як заўсёды таямніча ўсмешлівы і загадковы.

— Рыхтуешся? — спытаў ён.

— Большасць адказаў на пытанні не ведаю, — прызнаўся Ігнат. — Часу не хапае.

— Тады трymай, — Яфім працягнуў яму белы ліст паперы з пячаткай. — Твой білет будзе чатырнаццаты. Адказ напішаш дома і прынясеш з сабой.

Але ўсё гэта канфідэнцыяльна і — паміж намі. Зразумеў?

— Так.

— Рады, што хутка кеміш. Ну, рускую літаратуру і мову, лічы, ты ўжо здаў, а вось хімію і фізіку давядзеца падагнаць. Але ж у крайнім выпадку сястра табе паспрыяе. Тым больш што ты будзеш па гуманітарнаму профілі паступаць. Так ці не?

— Ну, дакладна куды — яшчэ падумаю. Але ж ты добра ведаеш: мне ў тэхнічных навуках нічога не свеціць.

* * *

Сапраўды, экзамены прайшли без здарэнняў, амаль спакойна, па адпрацаваным менавіта для іх, «вячэрнікаў», сцэнарыі. Іспыты вытрымалі ўсе, нават старшина Траўкін. Ігнат здаў усё на выдатна, акрамя матэматыкі, фізікі і хіміі: па гэтых предметах ён атрымаў адзнаку «добра».

Ужо назаўтра, а больш дакладна вечарам у вячэрній школе мусіў адбыцца выпускны баль. З раніцы Ігнат пачаў ламаць галаву, што яму апрануць. Адзіны стары касцюм, які ён меў, быў, на яго погляд, недастаткова прыстойны, да таго ж з таннага матэрыялу, і, пасля раздуму, ён вырашыў яго не надзяваць. Ён нават схадзіў да Варгуліса параіца, але таго не аказалася дома, а Яфім Гурскі сказаў, што выглядаць нармалёва можна і ў джынсах, калі яны ў яго ёсць, бо гэта таксама дэфіцыт.

— Але ж ты сам будзеш у касцюме? — спытаў Ігнат.

— Так.

— Дык што рабіць? У мяне касцюм хрэновы.

— Дапамагчы табе ніхто не здолее. Раней трэба было думачы. Унь які ты высокі і ў плячах шырокі — каб і хацеў хто пінжак пазычыць, дык не падыдзе.

— Чорт з ім, з касцюмам. Апрануся, так бы мовіць, праста і без жлобства: у тое, што маю.

Выпускны баль у 10 «А» класе, урэшце, аказаўся звычайнай масавай вечарынкай. Напярэдадні кожны з выпускнікоў мусіў перадаць у агульны «кацёл» пэўную суму грошай. У асноўным усе былі дарослыя, усё разумелі, так што на ссунутых сталах Ігнат заўважыў і гарэлку, і добрую закуску — тут ужо вызначыліся жанчыны-выпускніцы.

На непазбежным кароткім сходзе былых вучняў павіншавалі з заканчэннем сярэдняй школы. Слова ўзяла дырэктарка, а таксама настаўнікі. Потым усе селі за сталы. На першым перапынку нехта прынёс непазбежны магнітафон і той-сёй пачаў і танчыць.

Ігнат з Гурскім сядзелі ў канцы стала. Яны добра бачылі ўсіх калег-выпускнікоў, якія з кожнай выпітай чаркай рабіліся ўсё больш раскаванымі і натуральнымі. Усе вайскоўцы з'явіліся на баль апранутыя ў цывільнае. Некаторым з іх апошніе надало ледзь не карыкатурныя рысы. Так, старшина Траўкін, няглядзячы на адпраставаны касцюм, белую кашуллю і гальштук, адразу ператварыўся ў несамавітага чалавечка з дробным тварам, які нагадваў сапрэлую грушу-дзічку. Корабам вісела цывільнае і на капітане Дзівіцкім. Незагарэлая яголысіна была белай, як крэйда. Некаторыя дзяўчата і жанчыны, на погляд Ігната, перастараліся з убраннем, што кідалася ў вочы і выглядала надта правінцыяльна. Побач з Аксанай, якая раскашавала ў пачатку стала, сядзеў незнамы мужчына гадоў трыццаці ў цывільнім.

— Слухай, Яфім, а хто гэта? — пацікавіўся Ігнат у Гурскага.

— Сястра казала — муж. Ён вельмі раёнівы і таму прыпёрся разам з тваёй абранніцай, каб яе хто не скраў, ха-ха...

Настрой у Ігната крыху сапсаваўся, але пасля дзвюх-трох перакуленых чарак зноў быццам прыйшоў у норму.

— Ты, гэта, закусвай, а то ап'янееш, — перасцярог яго абачлівы Гурскі.

Яны запрасілі дзяўчат і крыху патанчылі пад магнітафон, а потым нехта з жанчын аб'явіў белы танец. Да Ігната ўжо ішла класная, Паліна Мікалаеўна. Настаўніца па рускай мове і літаратуре была ў лёгкай, простай сукенцы, туфлях на высокіх абцасах. На яе тонкай незагарэлай шыі мігцелі пацеркі з маленькіх блакітных каменъчыкаў. Твар з каротка падстрыжанымі пад хлопчыка валасамі быў яшчэ больш усыпаны вяснушкамі. Ігнат узяў левай рукой яе правую далонь, а другой рукой абняў тонкую, дзяўчочую талію. Бялявая галава класнай даставала яму да пляча. Ён адчуў пах яе валасоў, блізкага цела і раптам зразумеў, каго яна яму ўвесь час неўсвядомлена нагадвалася: маладую англічанку, што два гады назад сфатаграфавалася з ім на рацэ. Толькі цяпер ён, нечакана для сябе, выявіў іх падабенства. Штосьці прыемна і разам з тым трывожна варухнулася ў яго душки.

Тая выпадковая сустрэча на рацэ з вандроўнікамі з-за мяжы доўга не выходзіла ў Ігната з галавы. Упершыню ён сутыкнуўся з абсолютна свабоднай і разняволенай адукаванай і прыгожай маладой жанчынай, якая значна, на яго погляд, адрознівалася ад тых дзяўчат і жанчын, якіх ён бачыў штодня. Увогуле, пасля знакамітага фестывалю моладзі і студэнтаў у Маскве, нягледзячы на забароны, умоўнасці і ўсялякія табу, нешта неасэнсаванае, што стрымлівала ўсіх наўкол, нібы часткова адышло, сплыло з гнілой вадой праз гаць, і дарэмныя былі высілкі вярнуць усё назад. Пэўна, свет пачынаў нейкі новы, абсолютна незнёмы віток, і гэта ўжо адчувалася.

— Чаму вы маўчице, Ігнат? — спытала класная.

— Я вам потым скажу.

— Хутка дырэктарка пойдзе, а мы з вамі тады сядзем і паговорым. Вы не супраць, Ігнат?

— З кім жа мне тут размаўляць, як не з вамі, Паліна Мікалаеўна?

— Завіце мяне проста Паліна. З сённяшняга вечара мы з вамі, Ігнат, роўныя ва ўсім. Я вам не настаўніца, а вы мне ўжо не вучань.

Ігнат зноў сеў за стол. Гурскі між тым знайшоў талерку з бутэрбродамі з дэфіцытнай чорнай ікрой і падсунуў яе бліжэй.

— Давай, націскай. Тут у ваенным гарадку, нават такое дзіва знайшлося.

Машынальна Ігнат выпіў яшчэ і прыняўся за яду, але кінуў і пайшоў выкурыць цыгарэту.

Праз гадзіну-паўтары вечарынка ўжо заканчвалася. Пайшла дырэктарка, некаторыя з выкладчыкаў. Яфім Гурскі на таксі павёз дамоў сястру-настаўніцу. Зніклі Аксана з мужам.

Увесь гэты час Ігнат міжволі сачыў за класнай, калінікалі сустракаючыся з ёй позіркам. Потым запрасіў яе на адзін з апошніх танцаў, бо магнітафон уключалі ўжо зредку. За сталом тым не менш яшчэ пілі, елі і размаўлялі выпускнікі і большасць настаўнікаў.

Але Паліна Мікалаеўна на сярэдзіне танца пацягнула яго за руку ўбок, а потым па калідоры.

— Пайшлі пагаворым, Ігнат. Там, у канцы, пусты клас. Хоць яны ўсе, пэўна, цяпер пустыя.

Яны пайшлі ў клас. За вокнамі было цёмна, нават святло ліхтара сюды не трапляла, яшчэ больш цёмна было ў калідоры.

Класная села на край стала і зняла туфлі.

— Па-мойму, вы, Ігнат, жанчын не баіцесь. Тым больш п'яных. Ідзіце сюды.

Паліна Мікалаеўна ўзяла яго за руку і пасадзіла верхам на парту перад сабой. Ігнат паслухмяна сеў. Нягледзячы на тое, што галава адчувальна была затуманена алкаголем, сэрца яго моцна забілася. Руку настаўніцы ён знарок не выпусціў са сваёй, а крыху спіснуў яе вузкую далонь і раптам адчуў, як яна спіснула яго пальцы ў адказ. Гарачая хваля прабегла ў яго па спіне.

— Знойдзецца ў цябе цыгарэта? Дарэчы, гавары мне «ты».

— Зараз пашукаю. Вось яны. Вы... ты курыш? —
Ён не хацеў адпускаць яе руку.

Класная сама выцягнула ў яго з кішэні пачак і прыпаліла цыгарэту. У святле запалкі ён убачыў яе хударлявы, птушыны твар, пульхныя, амаль дзіцячыя вусны, прамы нос і бліскучыя вочы. І яму падумалася раптам, што тут, у цёмным класе, з ім побач зусім не яго настаўніца, а звычайная дзяўчына, амаль яго пагодак, якая таксама не ваўсім упэўнена і якую, як і яго, часам адольваюць страхі, фабіі і сарамлівасць.

— У цябе моцныя, але, як бы гэта сказаць, жорсткія рукі, мазалі, пальцы збітыя, я зауважала. Кім ты працуеш на сваёй фабрыцы? Урэшце, не хочаш — не гавары, але мне твае рукі падабаюцца.

— Мне ваншы... твае таксама. — Ігнат паднёс яе руку да вуснаў і пацалаваў раскрытую далонь. Жанчына ўздрыгнула і на секунду прыхілілася да яго тварам, але нібы зноў вярнулася ў рэальнасць.

— Зусім не трэба, каб нас так убачылі, — праз паўзу сказала Паліна Мікалаеўна шэптам. — Зачыні дзвёры. Здолееш? Устаў ножку крэсла. Маладзец, які ты кемлівы.

— Вы... ты вельмі прыгожая, Паліна.

— Гэта ў цемнаце, калі вяснушак не бачна.

— Наадварот, яны табе да твару.

— Праўда? А чаму ты тады ўвесь навучальны год на гэтую, як яе — Аксану заглядваўся? Я ж усё бачыла.

— Не ведаю.

— Затое я ведаю. Таму што яна дурнаватая самка.

Класная ўтушыла цыгарэту.

— Ты мой лепшы вучань, Ігнат. Са сваім асабістым поглядам на свет, на жыщё, са свежымі, арыгінальнымі думкамі. Такіх вучняў у мяне яшчэ не было. Я цябе буду памятаць і хачу, каб і ты мяне запомніў. Не куры больш, давай я выкіну тваю цыгарэту.

Інстынкт ужо дыктуваў яму, што рабіць. Спрыялі цемра і алкаголь. Ён абняў яе і пацалаваў. Рот

яе прыадкрыўся, язык аблізаў яго губы, сустрэўся з яго языком.

Класная падцягнула падол сукенкі і рассунула ногі. Вочы яго ўжо адаптаваліся ў цемры, і ён убачыў яе стройныя бёдры і белую палоску трусікаў.

— Знімі, — яна пацягнула ўгору яго тэніску. — Хораша, што ты лёгка апрануты. Цяпер дай руку. Пакладзі сюды.

Рука яго слізнула за рызінку яе трусоў уніз, між бёдрамі, пальцы адчулі вільготную гарачыню.

— Так. Як добра. Чакай. Хоць досыць. Мужчыны не любяць доўга чакаць.

Паліна Мікалаеўна хуткімі рукамі сцягнула з сябе панчохі і трусікі. Расшпіліла яму рэмень на джынсах і пацягнула замок «маланкі», потым адкінулася на стале спінай назад, абапіраючыся локцямі.

— Пачакай. Спачатку рукой. Вось так. Ты ўсё разумееш. Вышэй, так, тут...

Яна злёгку застагнала ад асалоды, стогны яе сталі рытмічнымі, нагамі яна ашчаперыла яго спіну. Пад пальцамі ён адчуў, як яна падцякае гарачай вільгаццю.

— А-ах! — вырвалася ў яе.

Тады ён увайшоў у яе і адчуў, як яна затрымце-ла ад задавальнення. Рухі іх абаіх набылі адзіны ритм, ён адчуваў, як сэрца яго білася ў грудзяx.

— Не спяшайся, толькі не спяшайся, зараз, ах-х!

Раптам яна выгнулася ў яго пад рукамі і здаўле-на ўскрыкнула, а потым нечакана пачуліся яе ка-роткія рыданні, і яны кончылі разам — ён непра-цягла, а яна яшчэ нейкі час сутаргава скалана-ся і дрыжала.

Хвілінная паўза і маўчанне, здаецца, канчатко-ва зблізілі іх. Класная зноў села і пацалавала яго ў лоб, потым пацягнулася па сваю сумачку.

— Тут у нас суцэльны патоп. У цябе ёсць насоўка?

Ён пацягнуўся да кішэніяў.

— Добра. Я і сваю знайшла. Запаліш яшчэ цыгарэту, адну на дваіх? Не, пакуль не трэба. Гэта нялага,

што ты выпіўши. У рэшце рэшт і я пад чаркай, хоць мне ўсё роўна сорамна. Заўтра хутчэй усё забудзем. Ты мяне забудзеш, а я — цябе. Не звяртай увагі на мае паводзіны. Усе жанчыны розныя, але ўсе яны крыху німфаманкі, як Вера Паўлаўна, якую ты не адабраеш. Давай я і цябе выгтру. Ды ты не саромейся.

Але як толькі яна дакранулася да яго, у ім адразу зноў узнікла жаданне. Яна адчула гэта і, як і раней, напаўлягла, абапіраючыся на локці, рассунула ногі, і ён зноў увайшоў у яе цяпер ужо без ліхаманкавасці першых хвілін, а смакуючы кожны дотык і атрымліваючы ў адказ асалоду. Правай рукой ён падтрымліваў яе за спіну, а раскрытую далонь яго левай рукі яна паклала сабе на твар, водзячы па ёй гарачым і вільготным языком. Потым ёй захацелася агаліць свае грудзі — яна скінула з плеч шлейкі сукенкі, станіка на ёй не было, і ён пачаў мілаваць яе саскі, яна толькі ціха ўскрыквала ад задавальнення. Грудзі яе былі маленькія і шырока расстаўленыя.

Праз нейкі час яны зноў кончылі амаль разам. Ногі ў Ігната дрыжэлі ад напружання, ён падцягнуў джынсы і сеў на парту верхам. Класная абняла яго і прыціснулася тварам да яго шчакі. Нейкі час яны сядзелі моўчкі. Потым яна засунула ў сумачку панchoхі, трусікі і насоўку, накінула шлейкі і абцягнула сукенку.

— Вось і ўсё, Ігнат, — сказала Паліна Мікалаеўна. — Нам трэба ісці.

— Я цябе праводжу.

— Лепш не мітусіся. Сама дайду. Адчыні дзверы. Спачатку я выйду, а ты — крыху пасля мяне.

Вечарынка, пэўна, ужо даўно скончылася, але ў класе, дзе яна праходзіла, яшчэ чуліся галасы, у дзвярах зредку мільгалі постаці. Незаўважаныя, настаўніца і вучань выслізнулі за дзверы школы. Моўчкі яны прайшлі праз лясок, выйшлі на заасфальтаваную вуліцу і хвілін праз дзесяць падышлі да аднаго з дамоў. Класная спынілася. Ужо ледзь-ледзь світала на ўсходзе.

— Далей не хадзі, — сказала яна. — Прыйшлі.
Пакінь мне адну цыгарэту.

Са шчымлівым і нязвыклым пачуццём пяшчоты ён акінуў позіркам яе тонкую хлапчуковую постаць, прыгожы твар, на якім ужо выступілі вяснушки, і замаўчаў: слова не прыходзілі яму ў галаву.

— Ну, давай развітвацца, Ігнат.

— Бывай, Поля. Я заўтра...

— Не, — рэзка і рашуча перапыніла класная. —
Ніякіх заўтра і паслязаўтра. Зразумеў?

Ён кіўнуў.

— Ну вось і выдатна. Мне было з табой вельмі добра. А цяпер бывай.

Яна павярнулася і пакроцыла ў бок дамоў. Ён яшчэ паставаў і нейкі час глядзеў ёй услед, пакуль яна не прапала ў цемры.

* * *

Але праз два дні Ігнат з аўтамата (дома тэлефона не было) патэлефанаваў у школу і спытаў у тэхнічкі, калі там будзе і ці будзе ўвогуле Паліна Мікалаеўна.

— А яна якраз цяпер тут, — адказала тая абыякава і паклала слухаўку.

Ігнат хутка прычасаўся, накінуў свежую кашулю і паехаў у гарадок.

Ішло ўжо лета. Буялі зелянінай дрэвы, а калі аўтобус праезджаў праз мост, Ігнат убачыў раку і на берагах людзей у купальніках.

— Ну вось, — сказала Паліна Мікалаеўна, — ты не выконваеш слова. Мы ж дамовіліся: той вечар — першы і апошні.

— Давай лічыць, што мы сустрэліся выпадкова, — сказаў уражаны яе халодным тонам Ігнат. — Дарэчы, мне трэба забраць са школы сякія-такія паперы.

— Не хлусі. Табе што, не выдалі дакументы?

— Выдалі.

Класная замаўчала, павярнуўшы да яго вяснушкаваты твар. Стройная, як падлетак. Валасы колеру саломы. Аголеныя плечы таксама ў рабацінні. Ён ужо ведаў, што кахае яе, як нікога і ніколі.

— Пакажы атэстат.

Ён выцягнуў з сумкі дакументы. «Добра, што яны пры мне», — падумаў ён.

Паліна Мікалаеўна прабегла вачыма па адзнаках.

— Як я і меркавала, усё на выдатна, акрамя матэматыкі, фізікі і хіміі. Кажаш, ты па хіміі адказваў на пяць балаў, а паставілі чатыры? А ты што, хацеў сярэбранны медаль? Ці, можа, залаты? А на «ліпавую даведку», якую ты так удала падрабіў, у абласным аддзеле адукцыі як паглядзяць? Праз лупу? Не, Ігнат, усе медалі ўжо былі распісаны. Правільна, і Гурскому — залаты. Але ж ты не Гурскі. Радуйся таму, што ёсць, і рыхтуйся ў інстытут. У цябе мала часу. Ці ты паступіш, ці...

— Дагаворвай, Поля.

— Я не хачу быць тваім тормазам. Забудзь мяне, Ігнат. Не губляй на мяне час!

— Я цябе кахаю, Поля.

— Я вінаватая. Так. Не, я не вінаватая. Як гэта сказана ў паэткі: «с змеею в сердце и с клеймом на лбу, я утверждаю, что невинна»...

Ён узяў яе за руку, сціснуў.

— Ну, навошта, Поля? Мы з табой — аднолькавыя. Як аднайкавыя блізняты. Хіба не так?

— І што з таго, Ігнат?

Ён знерахомеў, нібы перад ім аказалася суцэльнай непераадольнай сцяна. Тупік. Але і назад ужо дарогі не было.

— Нам жа добра разам. Мы маглі б падумаць над гэтым.

— Вось табе і не трэба надта задумвацца. Калі кураня задумалася, значыць, яно захварэла. Прабач, Ігнат, я скажу тое, што ёсць. Я старэйшая за цябе на пяць гадоў. Я замужам. Але нават не ў гэтым прычына. Ты, калі не паступіш у інстытут, пой-

дзееш служыць на два гады, калі паступіш — у цябе
пачнецца зусім іншае, новае жыццё. А я цалкам за-
лежу ад мужа. Мне трэба думаць пра будучае дзіця,
бо з цягам часу раджаць больш цяжка і рызыкоўна.
Жыццё жорсткае, Ігнат. Несправядлівае. Хуткаплын-
нае. А я з беднай сям'і, і мне ніхто не дапаможа.

— Але ж ты не кахаеш свайго мужа. Ты сама
казала.

— Тут усё складаней. У мяне былі дзве сяброўкі
ў педінтытуце. Мы і цяпер перапісаемся. Абедзве
пасля размеркавання апынуліся ў вясковых школ-
ках. А ты ўяўляеш, што такое расейская вёска? Яна
адрозніваецца ад вашай беларускай. Г'янства. Дзі-
кунства. Адлегласці. Хваробы. А фізіялогія жанчы-
ны патрабуе свайго: раджаць.

— Пры чым тут фізіялогія?

— А пры tym, Ігнат, што адна з тых маіх сябр-
овак нарадзіла ад старшакласніка, другая знахо-
дзіцца ў сужыцці з якімъсці тупым мужыком. І
абедзве мне зайдросцяць: я жыву ў трохсоттысяч-
ным горадзе, муж — афіцэр, а гэта значыць здаро-
вы, забяспечаны чалавек, які гроши дадому пры-
носіць, кватэру маем. Ты мяне асуджаеш, а калі б я
не выйшла тады за яго — кім і дзе б цяпер была?

— Але ж ты яго не кахаеш?

— І гэта ўсё ўмоўна, Ігнат. З часам і ты зразуме-
еш, ты ж так хутка расцеш, хутка кеміш. У цябе бу-
дзе яшчэ шмат жанчын — ты і ў гэтым здольны.

— Не думаў, што ты такая, такая...

Класная мякка зірнула на яго. Абсыпаны вяс-
нушкамі твар яе з зялёнымі неспакойнымі вачы-
ма пацямнеў.

— Не — якая? Не рамантычная? Не «ўдалец» ў
спадніцы? Мне не падабаецца тваё ныццё!

— Згода, не буду. — Ён насупіўся, нібы скамянеў.

— Ты і мне прабач. За рэзкасць.

Раптам яна прыхілілася да яго: галава з валас-
амі колеру саломы, птушыных абрысаў твар, вяс-
нушки. Худыя яе рукі абхапілі яго шию.

— А, чорт! Трэба ж было мне ў гэта ўліпнуць!

— Не пакідай мяне, Поля. Мы можам сустракацца. Няхай зредку. Як ты сама захочаш.

— А калі я зацяжараю ад свайго законнага, мы таксама будзем сустракацца? А калі нараджу?

— Мне непрыемна чуць такое ад цябе.

— Гэ-х ты, канюк з сям'і сакаліных. Але, пэўна, і ўва мне яшчэ дзіцячага хапае. Можа, у нечым недабрала? Хіба інакш я б з табой звязалася? Навошта мне ўсё гэта?

— Годзе журыцца, Поля. Што здарылася — тое і добра.

— Так, канечне. Усё канчаецца, скончыцца і гэта. Нешта я раскісла. А пакуль скажы: у цябе ў тваёй біклажцы ёсць што-небудзь?

— Ёсць крыху. Неблагое віно. Чырвонае.

— Ты б не ўцягваўся ў гэта, Ігнат.

— Не хвалюйся. Я валявы.

Класная адхілілася, усміхнулася белазуба.

— А зараз пайшлі са мной. Тут недалёка ёсць ціхае месца. Пасядзім, напаследак цыгарэту выкурым. Дарэчы, табе і курыць не варта.

— Як загадаеш, Поля.

Яны пакрочылі па сцяжынцы. Рэдкія сосны ледзь чутна шумелі ў іх над галовамі. Воддалъ часам мільгалі постаці. Яны збочылі, і лес адразу пагусцеў, з'явілася і кустоўе. На невялічкай палянцы Паліна Мікалаеўна спынілася.

— Прыйшлі. Здымай куртку і дай мне біклагу. Я прысяду.

Ён прылёг побач, пазіраючы на яе знізу ўверх, прыкурыў і падаў ёй цыгарэту.

— Ты б рыхтаваўся да іспытаў, Ігнат. У цябе мала часу. Не шукай мяне, мы ж быццам дамовіліся.

— Ды мне толькі пабачыць цябе, Поля, я і рады буду.

— Калі ты паабяцаеш мне, што добра падрыхтуюшся і паступіш, няхай. Можа, і пабачымся. Адзін раз. Больш не абяцаю.

Ён узяў яе за руку, пачаў злёгку пакусваць пальцы, потым вышэй, да лакцявога згібу. Пасля пачягнуў угору сукенку, так што агаліліся яе ногі, і правёў языком ад калена па бядру.

Класная адкінула цыгарэту.

— Ты мяне небяспечна разгойдваеш, Ігнат.

Ён ужо сцягваў з яе трусікі.

— Можна я іх зніму, Поля?

— Не трэба тут, Ігнат. Я сама.

Ён ужо наблізіў да сябе яе твар і правёў языком па губах настаўніцы. Яна ўздрыгнула і ўцягнула яго язык у рот. Жаданне блізкасці гарэла ў абаіх, яны задыхаліся.

— Не, — сказала Паліна Мікалаеўна. — Ты ўнізе. Ляжы. Так. Не буду ж я валяцца на зямлі, як бамжыха.

Яна сама расшпіліла яму штаны, скінула з ног туфлі і, перакінуўшы цераз яго сваю нагу, апынулася зверху.

— Заплюшчы вочы і не глядзі, — прашаптала класная. — Не глядзі на мяне, Ігнат. Калі ласка.

Але ён глядзеў, і тады яна страсянула галавой, і яе светлыя, колеру саломы, валасы ўпалі ёй на вочы.

Рытм руху ахапіў іх. Ігнат сцягнуў з яе плеч шлейкі сукенкі і накрыў рукамі яе грудзі: два незагарэлыя ўзгорачкі, якія якраз умясціліся пад яго далонямі. Праз некалькі хвілін яна задрыжала і здаўлена ўскрыкнула, дасягнуўшы аргазму. Адчуўшы гэта, ён амаль сінхронна выліўся ў яе. Яны сцішыліся разам.

Класная паправіла шлейкі і прыкрыла сукенкай грудзі.

— Адвярніся на секунду.

Яна хутка апранула трусікі і сунула босыя ногі ў туфлі.

— Ну, вось і ўсё, — сказала яна. — Цяпер ужо сапраўды. Я не хачу быць вінаватай, калі ты не паступіш і цябе забяруць у армію. Армія, дарэчы, занадта жорсткая рэч, а ты зусім не ваяр.

— І хто я па-твойму, Поля?

— Нешта ў табе ёсць, Ігнат. Калі мне было, здаецца, трынаццаць, я пазнаёмілася з хлопцам тваіх гадоў, моцна закахалася. Чымсьці ты мне яго нагадаў. Хоць ты, можа, і лепшы: больш адукаваны, эмацыянальны, больш прыгожы.

— А з тым хлопцам што, было як і ў нас?

— Менш будзеш ведаць — лепш для цябе.

Ён моўчкі выцягнуў з пачка цыгарэту, прыпаліў.

— І яшчэ — чаму ў нас так атрымалася: ты хоць і маладзейшы, а ў многім, калі і не мацнейшы за мяне, то разумнейшы, ты цэльны характарам, у цябе востры розум. Але годзе, не скажу больш нічога, а то перахвалю. І вось яшчэ адно: мой бацька таксама быў рэпрэсаваны. Ён у вайну ў Власава служыў. З лагераў не вярнуўся. Ну, ты ж гэта разумееш. Так што не злуй, што я цябе крыху прытарможвала на ўроках. Табе трэба навучыцца хаваць ад людзей свае думкі, інакш яны цябе знішчаць. Думаеш, мне даспадобы гэта херня штодня пра іх правільнную ідэйную скіраванасць, камуністычныя ідэалы, маральны кодэкс? Ды мне гэта горш за месячныя.

— А муж? Ты кахала яго, калі дала згоду пайсці за яго замуж?

— Не памятаю, Ігнат. Ён быў ужо афіцэр, а я — маладая дзеўка. Студэнтка. Вось і выбрала. Можа, і фізіялогія пасадзейнічала. А цяпер ён мне абыякавы, асабліва калі даведалася, кім ён служыць.

— Кім, Поля?

— Байцом нябачнага фронту, ха-ха, скажам так. Табе ўсё зразумела?

Ён моўчкі выдыхнуў дым.

— Дай і мне. — Яна забрала ў яго цыгарэту, зацягнулася некалькі разоў і выкінула недапалак.

— А цяпер, як кажуць, расход. Не праводзь мяне, Ігнат. Калі ўсё будзе добра, пагаворым восенню. А лепш — расстанемся цяпер. І лепш назаўсёды.

Паліна Мікалаеўна ўсталала, паправіла сукенку, забрала сумачку і пайшла.

Мінуў месяц. Ігнат Канюкоў рыхтаваўся да экзаменаў — ён выбраў факультэт журналістыкі. Паліна Мікалаеўна катэгарычна забараніла яму ўсялякія з ёй асабістыя контакты. Некалькі разоў ён ездзіў у гарадок, хадзіў там па вуліцах, якіх было ўсяго дзве, спадзеючыся сустрэць класную выпадкова, але з гэтага нічога не атрымалася.

Потым надышоў час экзаменаў. Ігнат напісаў на выдатна сачыненне, здаў таксама на выдатна французскую мову, але на вусным іспыце па літаратуре атрымаў толькі добра, хаця ведаў матэрыял дасканала. Гэтага аднаго знарок пазбаўленага бала яму і не хапіла для паступлення, бо конкурс быў дастаткова высокі, а пры роўнасці балаў залічвалі, вядома, тых, за каго маглі паклапаціца ўплывовыя бацькі.

Пасля таго як вярнуўся дамоў, Ігнат некалькі разоў тэлефанаваў у настаўніцкую дваццаць шостай вячэрній школы, але заняткі там яшчэ не пачыналіся. Урэшце ў тэхнічкі яму ўдалося атрымаць хатні тэлефон Паліны Мікалаеўны, і ён адразу пазваніў ёй у першай палове дня, калі, па разліках, яе муж павінен быць на службе. Але незнаёмы жаночы голас адказаў яму, што Паліна Мікалаеўна тут больш не пражывае, бо яе мужа перавялі службыць у іншае месца і яны з'ехалі яшчэ тыдзень назад. Іх новага адреса яна не памяталася.

А яшчэ праз некалькі дзён Ігнат атрымаў павестку з ваенкамата.

Ужо ў войску з далёкай Поўначы Ігнат Канюкоў даслаў некалькі пісем у школу з просьбай паведаміць яму пра Паліну Мікалаеўну. На два лісты адказу не было, а на трэці яму напісала настаўніца школы, сястра Яфіма Гурскага.

«Дарагі Ігнат, — чытаў ён у пісьме, — па вашай просьбе паведамляю вам усё, што ведаю. Фіма паступіў у політэхнічны інстытут (ліст ад яго я прыкладаю), а вашы некаторыя аднакласнікі пайшлі працаваць ці службыць. Так старшына Траўкін урэшце стаў лейтэ-

нантам, начальства быццам яго хваліць, але салдаты не любяць, капитан Дзівіцкі атрымаў званне маёра, радавога Веліева, па чутках, недзе злавілі і пасля суда накіравалі ў дысцыплінарны батальён. Пра Паліну Мікалаеўну, вашу настаўніцу па рускай мове і літаратуры, мы даведаліся нядайна, што яе напаткала вялікая страта. У каравуле атрымаў смяротнае агнястрэльнае раненне яе муж. Кажуць, што гэта быў няшчасны выпадак. Ён чысціў сваю зброю. Паліна Мікалаеўна, а яна на гэты час была цяжарная, пасля хайтур аформіла продаж кватэры і з'ехала, не пакінуўшы нікому адреса. Вось і ўсё, што мы можам вам паведаміць. Усе мы вельмі шкадуем, што вы не паступілі вучыщца да лей, але ў вас усё яшчэ наперадзе...»

У кароткім лісце Яфім Гурскі паведамляў: «Ты, Ігнат, служы, але беражы сябе. Калі што трэба даслаць, паведамі. Спачуваю, але што зробіш. Вернешся, яшчэ паступіш. Я жыву пакуль на прыватнай кватэры, бо інтэрната не далі. Падпрацоўваю рэпетытарам.

Калі ты яшчэ не ведаеш пра нашых, то паведамляю: Міхася Астапковіча бацька ўладкаў у сельгасакадэмію, а Вітас Варгуліс з'ехаў у Літву да сваякоў. Можа, яшчэ напіша...»

* * *

Служыць Ігнату Канюкову было цяжка, амаль на мяжы чалавечых магчымасцей — нават нягледзячы на яго прыродную цягавітасць. Схільнаму да адзіноты, яму асабліва невыноснай была пастаянная прысутнасць побач падчас не вельмі разумных, нетактоўных, бяздушных, неахайных і, у большасці, амаральных людзей. Менавіта тады ён пачаў занатоўваць свае думкі і назіранні, што даводзілася хаваць, а нататнік заўсёды трymаць пры сабе: як толькі іх падымалі па трывозе, наляталі асабоўцы са шмонамі. Як і ўсе, штодня ён выкreaslіваў з каляндарыка неяк пражыты дзень. Нявыкрасленых яшчэ заставалася шмат.